

Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap

KNHG Jaarcongres 2025

Donderdag 27 november

OBA Oosterdok, 6^e etage, Amsterdam

Antisemitisme in Nederland sinds 1800 - Geschiedenis en doorwerking

Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap

Programma

9.15 uur	Ontvangst en registratie
9.45 uur	Welkom, opening en algemene mededelingen – Antia Wiersma
10.00 uur	Plenaire lezingen met aansluitend ruimte voor vragen uit de zaal
11.45 uur	Sessieronde 1 Sessie 1A: Protestantse representaties van Joden: antisemitisme en Joodse tegenreactie Sessie 1B: Antisemitisme en racisme in onderwijs en erfgoed
13.15 uur	Lunch
14.00 uur	Sessieronde 2 Sessie 2A: Antisemitisme in Nederland heroverwogen: Vooroorlogse realiteit, naoorlogse erfenis Sessie 2B: De in- en uitsluiting van Joden in de Nederlandse vrijetijds-cultuur, 1800-1941
15.15 uur	Theepauze
15.45 uur	Slotpanel (plenair)
17.05 uur	Afsluiting en borrel
18.00 uur	Einde congres

Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap

Korte inhoud lezingen en sessies

10.00 – 11.40 uur | Plenaire lezingen

Nieuwe vormen, oude vooroordelen. Antisemitisme in Nederland 1870-1960 –
Sietske van der Veen

Zo'n vijfenzeventig jaar na hun politieke emancipatie in 1796, namen de kansen voor Nederlandse Joden op sociale stijging allengs toe. Ook waren processen van uitwisseling met niet-Joden wijdverbreider dan ooit. Toch werden Joden meer dan ooit een publiek thema, waarover politici en intellectuelen debatteerden. Hoorden zij wel echt bij de Nederlandse natie, of waren zij eigenlijk gasten en vreemdelingen? In hoeverre waren zij een bedreiging voor de andere Nederlandse burgers? In heel Europa kwam een nieuwe politieke beweging op, het antisemitisme, die betoogde dat “het Joodse probleem” opgelost moest worden. In haar lezing gaat Sietske van der Veen (Universiteit van Amsterdam) na hoe dit bredere Europese antisemitisme doorwerkte in de Nederlandse samenleving én hoe Nederlandse Joden daarop reageerden. Ze beschouwt de geschiedenis van antisemitisme in Nederland aan de hand van een aantal concrete casus, en analyseert zo de dynamiek van anti-Joodse stereotypering en acties.

Swaan, Gans, Haan. Anti-Israël-enthousiasme, Holocaustkitsch, en secundair antisemitisme na 1945 in Nederland – Ido de Haan

In deze bijdrage ga ik in gesprek met Abram de Swaan en Evelien Gans over hun analyse van het naoorlogse antisemitisme. Een centraal begrip in die context is secundair antisemitisme, een term die in 1961 werd gelanceerd door Peter Schönbach van de Frankfurter Schule, en die Gans heeft uitgewerkt in een op Nederland toegepaste analyse. Het secundair antisemitisme heeft twee belangrijke aanknopingspunten. Het eerste element is het verwijt dat Joden na de Holocaust een vrijwel onbetwistbare status als slachtoffer hebben gekregen en op grond daarvan – in de ogen van antisemieten onterecht – aanspraak maken op morele, emotionele en materiële steun.

Het tweede element is wat De Swaan anti-Israëlische enthousiasmes heeft genoemd, en met name draait om het verwijt dat de staat zich met een beroep op de Holocaust morele en geopolitieke voorrechten toe-eigent. In deze bijdrage zal ik deze analyses op twee punten becommentariëren. Vanuit conceptueel oogpunt zal ik betogen dat deze

Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap

verschijningsvormen van naoorlogs antisemitisme berusten op een specifieke vorm van Holocaustkitsch. Ten tweede zal ik laten zien dat deze vormen gelijktijdig en in onderlinge wisselwerking pas ontstonden aan het einde van de jaren zestig, in confrontatie met de erkenning van het slachtofferschap van Joden en de legitimiteit van de Staat Israël. In mijn conclusie zal ik ingaan op de vraag hoe we nu nog steeds worstelen met de complexe erfenis van het secundaire antisemitisme.

Double Exclusion? The Case of Middle Eastern and North African Jewry in the Netherlands – Sasha Goldstein-Sabbah

This paper explores the marginalization of Jews from Middle Eastern and North African (MENA) backgrounds who settled in the Netherlands from the 1950s onward. Unlike their Ashkenazi counterparts, these Mizrahi and Sephardi Jews occupy a liminal space in Dutch society, facing a form of "double exclusion": as immigrants or the descendants of immigrants from predominantly Muslim countries, they are subject to anti-immigrant and racialized forms of othering; as Jews, they remain vulnerable to both classical and contemporary forms of antisemitism. Drawing on oral histories, community archives, and policy analysis, the paper examines how this group's historical experiences, cultural identities, and communal contributions have been overlooked or flattened in dominant narratives about both Jewish life in the Netherlands and broader Dutch multiculturalism.

The paper argues that governmental, educational, and cultural institutions remain ill-equipped to engage with the hybrid identities and complex historical trajectories of MENA Jews. This institutional blind spot not only renders this group invisible in public discourse but also reinforces broader patterns of exclusion affecting minority communities in the Netherlands. By highlighting the specific experiences of MENA Jews, this paper calls for a more nuanced understanding of Jewish diversity and urges the rethinking of integration policies, educational curricula, and cultural representation. In doing so, it contributes to broader debates on postcolonial memory, religious pluralism, and the limits of inclusion in contemporary Europe.

Jewface en Blackface. Een reflectie op antisemitisme en postkolonialisme – Remco Ensel

Deze lezing gaat over de omgang met 'etniciteit' op het toneel en daarmee over de performance van racisme in naoorlogs Nederland. Dit biedt gelegenheid om aansluiting te zoeken bij de toenaderingen tussen joodse studies en antisemitisme studies enerzijds

Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap

en black studies, oriëntalisme en postkolonialisme anderzijds. In de afgelopen twee decennia hebben veel historici al toenadering gezocht, waarbij ze zich baseerden op auteurs uit de jaren vijftig en zestig, maar om zowel sociale als wetenschappelijke redenen kan deze toenadering nog verder worden doorgevoerd. ‘Achter islamofobie, racisme, vrouwenhaat duikt ook steeds weer antisemitisme op,’ stelde Evelien Gans in haar laatste grote interview, maar die uitspraak lees ik als een palindroom.

In mijn bijdrage wil ik me richten op het naoorlogse theater, waar conventies over casting en dramaturgie en ingesleten politieke en culturele opvattingen over nationaliteit en etniciteit in woord en beeld zichtbaar werden gemaakt. De toneellood, zoals Louis Bouwmeesters Shylock uit *De koopman van Venetië*, was tot in de jaren zestig een vertrouwd beeld op het toneel, maar in hetzelfde stuk was black- en brownface net zo gewoon voor de andere personages. Na de Holocaust dreigde er evenwel een representatiecrisis. Daarbij wil ik in het bijzonder ingaan op de aantekeningen van dramaturg Helen Simonis van de Haagse Comedie, die jarenlang honderden toneelteksten beoordeelde op geschiktheid voor het gezelschap en hierbij ook kwam te spreken over de keuze voor acteurs en de aard van de personages.

Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap

11.45 – 13.15 | Sessie 1A

Protestantse representaties van Joden: antisemitisme en Joodse tegenreactie

In 1796 kwam met de wettelijke gelijkstelling van de Joden een formeel einde aan hun afgezonderde positie in Nederland. Ook Joden waren nu Nederlandse burgers. Afzonderlijke regelingen bleven gelden onder meer met betrekking tot het onderwijs, terwijl de georganiseerde Joodse religie na 1815 werd gerekend tot de kerkgenootschappen. Deze juridische emancipatie betekende niet dat de Joden ophielden te bestaan als herkenbare groep. Velen assimileerden in de loop van de negentiende eeuw, maar veel Joodse Nederlanders bleven herkenbaar aan kleding, gewoonten en in grotere steden deels ook aan locatie.

In protestantse kring bleven Joden buitenstaanders; zij werden het object van zending en in de protestantse verbeelding vormden zij een potentiële bedreiging voor het overwegend protestantse karakter van de natie. Een en ander hield de onbekendheid met het jodendom in stand, leidde tot stigmatisering en hield antisemitisme in stand of versterkte dit. Drie lezingen gaan in op de protestantse representatie van Joden 1850-1920. De eerste lezing (**Matthijs van der Stoep**) behandelt de opvattingen en uitingen over Joden in kringen van de Antirevolutionaire Partij. Ze golden er vaak als negatief voorbeeld en functioneerden als kwade genius in complotdenken. Een tweede lezing (**Gertjan Schutte**) thematiseert aan de hand van het begrip geldmacht hoe protestanten Joodse Nederlanders beschuldigden van buitensporige economische machtsuitoefening. Een derde lezing (**George Harinck**) gaat in op antisemitisme in protestantse academische kringen. De drie lezingen bestrijken de protestantse beeldvorming van Joden en bespreken ook Joodse reactie op deze representaties.

De laatste bijdrage (**Matthea Westerduin en Janneke Stegeman**) richt zich op christelijk en post-christelijk/seculier antisemitisme in de Nederlandse context. Daarin maakt Israël (zowel als Bijbelse categorie als in de vorm van de huidige staat Israël) onderdeel uit van de constructie van Nederland. Cruciaal voor ons begrip van die dragende rol van 'Israël' is supersessionisme, dat verwijst naar het vroegchristelijke idee dat het christendom (als het nieuwe Israël) het jodendom zou hebben vervangen of overstegeen. Zij maken in hun bijdrage duidelijk hoe antisemitisme is verknoopt met de vorming van het Westen en specifiek de Nederlandse natiestaat, als ook met ideeën over wie daar wel en niet bij horen.

Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap

11.45 – 13.15 | Sessie 1B

Antisemitisme en racisme in onderwijs en erfgoed

In deze paneldiscussie verkennen drie sprekers de spanningsvelden en kansen binnen het Holocaust- en slavernijonderwijs en herdenkingspraktijken in Nederland, met bijzondere aandacht voor thema's als antisemitisme, racisme en burgerschap.

Roald Bakker (Anne Frank Stichting) opent het panel met inzichten uit recent onderzoek naar antisemitisme in het Nederlandse onderwijs. In deze sessie vertelt hij over de onderzoeken van de Anne Frank Stichting over antisemitisme in het onderwijs. Hij bespreekt hoe leerlingen en docenten met dit thema omgaan en welke uitdagingen zich daarbij voordoen. Vanuit zijn ervaring in educatieve projecten biedt hij handvatten om antisemitisme bespreekbaar te maken in de klas.

Judy Jaffe-Schagen is historicus en erfgoedsspecialist. In haar boek *Disturbing Tensions. Thoughts and Conversations about Commemorations of the Shoah and Commemorations of Slavery* (verwachte publicatiedatum 1 oktober 2025 bij VU UP) en in deze sessie richt zij zich op het aantonen en verklaren van spanningen die bestaan tussen herdenkingspraktijken gerelateerd aan de Shoah en het slavernijverleden in Nederland. Ze bespreekt de invloed van positionaliteit, trauma en tijd op deze praktijken en stelt aanbevelingen voor om deze thema's kritisch en historisch onderbouwd te integreren in onderwijs en erfgoedbeleid.

Joandi Hartendorp sluit af met haar onderzoek naar hoe geschiedenisdocenten verhalen over de Holocaust en slavernij vertellen in de klas. Door geschiedenisdocenten te benaderen als verhalenvertellers toont zij aan welke verhalen benadrukt of juist vermeden worden en hoe patronen van dehumanisering en het nuanceren van daderschap in beide domeinen terugkomen. Haar bijdrage legt de nadruk op de invloed van de docent en pleit voor een meer inclusieve en rechtvaardige benadering van het verleden.

Tijdens deze paneldiscussie wordt gereflecteerd op deze narratieve en structurele processen, met als doel bewustwording te creëren en bij te dragen aan een inclusiever geschiedenisonderwijs. Het nuanceren van daderschap of het ontmenselijken van slachtoffers werkt uitsluiting in de hand en staat een rechtvaardige omgang met het verleden in de weg.

Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap

14.00 – 15.15 | Sessie 2A

Antisemitisme in Nederland heroverwogen: vooroorlogse realiteit, naoorlogse erfenis

Dit panel biedt een veelzijdige heroverweging van antisemitisme in Nederland vanaf de jaren 30 tot en met de naoorlogse decennia. Deze artikelen gaan verder dan de 'Nederlandse paradox' van laag vooroorlogs antisemitisme en hoge sterftcijfers tijdens de oorlog, en dagen dit idee gezamenlijk uit door de maatschappelijke, institutionele en discursieve vormen van antisemitisme te onderzoeken. Door archiefonderzoek, een microgeschiedenis van vervolging en een analyse van het publieke discours te combineren, presenteert het panel een genuanceerde blik op het voortbestaan en de transformatie van antisemitisme in de Nederlandse context.

De voordracht van **Miriam Keesing**, "Antisemitisme in Nederland in de jaren 30", betwist Helen Feins invloedrijke these van laag vooroorlogs antisemitisme. Een analyse van Nederlands-Joodse kranten uit die periode onthult wijdverbreide antisemitische incidenten, publicaties en rechtszaken. Keesing stelt vast dat antisemitisme, in tegenstelling tot de gangbare opvattingen, zich niet beperkte tot de lagere sociale klassen, maar steeds openlijker werd in hogere kringen en politiek meer aanwezig was dan eerder werd aangenomen. Ze betoogt dat een beperkte publieke reactie vanuit de Joodse gemeenschap mogelijk heeft bijgedragen aan de latere onderschatting van de alomtegenwoordigheid van antisemitisme.

Waar antisemitisme de Nederlandse samenleving vóór de oorlog was doorgedrongen, kenmerkte het ook de ambivalente relatie tussen Joden en niet-Joden in onderduik, en werd tevens zichtbaar direct na de oorlog. **Roy Shukruns** voordracht "Enemies of Two States: A Microhistory of the De Jonge Family and Communal Resistance in Friesland" biedt een microhistorische blik op deze complexiteit. Het volgt de familie De Jonge, Duits-Joodse vluchtelingen die konden overleven dankzij een netwerk van niet-Joodse partners, wier ambivalente steun vaak verweven was met financiële en religieuze motieven. Het meest opvallend is dat Shukrun de naoorlogse vervolging van het gezin door de Nederlandse staat beschrijft. Ondanks hun actieve rol in het verzet classificeerde het Nederlandse Beheerinstituut (NBI) hen vanwege hun voormalige Duitse nationaliteit als 'vijandige staatsburgers', nam hun bezittingen in beslag en onderwierp hen aan een vernederend, jarenlang proces van 'ontvijanding'. Deze casestudy legt een schrijnend

Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap

voorbeeld van institutioneel antisemitisme bloot, waarbij de bevrijde staat Joodse overlevenden hetzelfde behandelde als hun vervolgers.

Ten slotte onderzoekt **Hans Wallage** in zijn voordracht “Schaduwen in de nasleep: een heroverweging van antisemitisme in Nederland 1945-1980” de subtiele herconfiguraties van het antisemitische discours in de decennia na de Shoah. Wallage betoogt dat hoewel openlijke uitingen werden ingeperkt, aloude clichés indirect weer opdoken. Aan de hand van pamfletten, media en parlementaire debatten laat hij zien hoe het publieke discours, met name rond momenten van geopolitieke spanning zoals de Suezcrisis (1956) en de Zesdaagse Oorlog (1967) ruimte bood voor de heropleving van deze oude clichés. Hij betoogt met name dat kritiek op Israël, hoewel vaak inhoudelijk legitiem, soms latente aanwezige stereotypen over Joodse invloed, dubbele loyaliteit en collectieve verantwoordelijkheid opriep of versterkte.

Samen vormen deze voordrachten een krachtig chronologisch narratief van het aanhoudende en adaptieve karakter van antisemitisme in Nederland. Keesing legt een vruchtbaardere voedingsbodem voor vooroorlogs maatschappelijk antisemitisme bloot dan algemeen wordt aangenomen. Shukruns onderzoek laat zien hoe deze context plaatsmaakte voor zowel gemeenschappelijke solidariteit als, direct na de bevrijding, een koud, geïnstitutionaliseerd antisemitisme. Ten slotte laat Wallages voordracht zien hoe deze onderliggende vooroordelen opnieuw werden gearticuleerd door het veranderde politieke landschap van de latere twintigste eeuw. Het panel schetst daarmee een duidelijk traject van maatschappelijke vooroordelen naar door de staat gesanctioneerde discriminatie en de daaropvolgende transformatie naar gecodeerde politieke retoriek.

Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap

14.00 – 15.15 | Sessie 2B

De in- en uitsluiting van Joden in de Nederlandse vrijetijds- cultuur, 1800-1941

De politieke emancipatie van Joden als burgers van de Bataafse Republiek in 1796 was in tal van opzichten een mijlpaal in de geschiedenis van de Nederlandse samenleving. Dat deze politieke erkenning de sociale en culturele scheidslijnen tussen Joden en niet-Joden bepaald niet onmiddellijk deden verdwijnen en de acceptatie van Joden onder de rest van de bevolking in diverse maatschappelijke contexten in de negentiende en vroeg-twintigste eeuw slechts in beperkte mate en bepaald niet lineair toenam is genoegzaam bekend. Toch is onze kennis over de precieze patronen van in- en uitsluiting van Joden in diverse sectoren van de vrijetijdscultuur in tal van opzichten nog opvallend beperkt. In deze sessie presenteren we nieuw onderzoek naar de veranderende positie van Joden in sociale en culturele genootschappen, sportverenigingen en muziekleven van de vroege negentiende eeuw tot de eerste jaren van de Tweede Wereldoorlog. We staan hierbij niet enkel stil bij tal van instellingen waarin formeel of informeel Joden niet welkom waren, maar zeker ook bij de vraag hoe verschillende Joden op dergelijke uitsluiting reageerden, welke sociale interacties en organisatieverbanden ze zelf prefereerden en organiseerden om zich in Nederland met elkaar en met niet-Joden na gedane arbeid gezellig te kunnen ontspannen.

“Een walgelijk voorbeeld van middeleeuwsche onverdraagzaamheid”. De uit- en insluiting van joden in Amsterdamse sociëteiten en culturele genootschappen, 1813-1853 – Jan Hein Furnée, Radboud Universiteit

Sinds de jaren zestig is het onder historici een tamelijk bekend gegeven dat prominente Amsterdamse heren- en burgersociëteiten en zelfs beroemde Verlichte culturele genootschappen als Felix Meritis en de Maatschappij tot 't Nut van Algemeen tot ver in de negentiende eeuw Joden statutair of anderszins uitsloten van lidmaatschap. Tamelijk verwonderlijk is het daarom evenzeer dat dit gegeven nooit aanleiding heeft gegeven tot een bredere en diepgaander analyse. Dit paper brengt op basis van statuten, notulen en ledenlijsten van ruim dertig genootschappen de belangrijkste kwantitatieve en kwalitatieve patronen in kaart ten aanzien van de formele uitsluiting en stapsgewijze insluiting van Joden in het Amsterdamse genootschapsleven. Ik licht daarbij drie thema's in het bijzonder uit: a. de publieke interventies van Joden en niet-Joden om het 'fatsoenlijke' en 'verlichte' antisemitisme in de hoofdstad aan de kaak te stellen; b. de

Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap

voor- en tegenargumenten die leden van genootschappen bij interne discussies ontwikkelden; en c. de criteria van economisch, sociaal en cultureel kapitaal op grond waarvan in het tweede kwart van de negentiende eeuw een toenemend aantal bestaande en nieuwe culturele genootschappen Joodse Amsterdammers als leden accepteerden dan wel verwelkomden.

Aansluiten of apart blijven staan? Joden in de Nederlandse sportwereld 1898-1941

– Michel van Gent, Huygens Instituut

Sinds het eind van de negentiende eeuw maakten tal van lokale sportverenigingen in Nederland duidelijk onderscheid in klasse, met name door ballotage. De eerste nationale en regionale sportbonden waren echter formeel neutraal en namen sporters en sportclubs aan als lid zonder te letten op hun maatschappelijke achtergrond, religieuze of politieke overtuiging. In de jaren 1915-1929 raakte de sport in Nederland echter “verzuild” en ontstonden er naast de neutrale bond ook bonden op levensbeschouwelijke basis, met name bij populaire sporten als gymnastiek, voetbal en korfbal. Wat betekende dit voor Joodse sportliefhebbers? In 1898 werd met de gymnastiekvereniging Attila in Groningen de eerste Joodse sportclub opgericht. In 1941 verboden de Duitsers alle sportbeoefening door Joden, waarna alle Joodse clubs verdwenen. Hoeveel specifieke Joodse sportverenigingen bestonden er en waar waren die gevestigd? Kwam er een landelijke Joodse sportbond? In hoeverre hadden Joodse sporters te maken met antisemitisme bij hun wedstrijden? De lezing laat zien dat sportgeschiedenis kan bijdragen aan het verhelderen van algemene maatschappelijke ontwikkelingen.

Antisemitisme en muziek: *De Vrijdagavond, Joodsch Weekblad*, en Joodse musici in Nederland, 1926-1932 – Nicolette van den Bogerd

Tussen 1926 en 1932 verscheen het tijdschrift *De Vrijdagavond, Joodsch Weekblad*, met als doel lezers te voorzien van toegankelijke lectuur die niet alleen vermaakte, maar ook bijdroeg aan de verdieping van de Joodse identiteit in Nederland. Het blad besteedde veel aandacht aan een cultuur, met name muziek. Regelmatig verschenen er artikelen over het talent van Joodse musici, die vaak werden vergeleken met niet-Joodse componisten. Hiermee benadrukte *De Vrijdagavond* de belangrijke rol die Joodse muziek speelde in de Nederlandse samenleving. Deze erkenning stond echter haaks op antisemitische denkbeelden in Europa, waarin Joden sinds de middeleeuwen als onmuzikaal werden bestempeld. In de negentiende eeuw droeg onder anderen de componist Richard Wagner hieraan bij door antisemitische

Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap

publicaties over Joodse musici. Hoe ging *De Vrijdagavond* in de jaren '20 en '30 om met deze hardnekkige aantijgingen? Wat waren de voornaamste kwesties waartegen zij zich keerden, en hoe werden die besproken? Deze lezing laat zien hoe muziekgeschiedenis inzicht biedt in Joodse reacties op antisemitisme in de eerste helft van de twintigste eeuw.